

«КОНЦЕПЦІЯ РЕЛІГІЙНОСТІ» Ф. НІЦШЕ: АБСОЛЮТНИЙ НІГІЛІЗМ ЧИ НОВА МЕТАФІЗИКА ЛЮДИНИ?

У статті робиться спроба інтерпретації філософських пошуків Ф. Ніцше як «концепції релігійності», що дає змогу побачити мислителя не як огульного критика релігії, нігіліста, а філософа, котрий започатковує нові тенденції в осягненні людини та її внутрішнього світу.

***Ключові слова:** Ф. Ніцше, релігійність, нігілізм, метафізика, Бог, людина.*

Фрідріх Вільгельм Ніцше – впливовий німецький мислитель: психолог і класичний філолог. Його авторитет визначається експресивною критикою традиційної моралі, утилітаризму тодішньої позитивістської філософії, матеріалізму, німецького ідеалізму, німецького романтизму та сучасного йому життя загалом. Він є одним із найбільш читаних мислителів усіх часів. Ф. Ніцше створив велику кількість афоризмів і сміливо апробовував експериментальні форми філософсько-есеїстичного письма. Хоч його творчість було згодом спотворено й не завжди коректно та одномірно асоційовано то з філософським романтизмом, то з антисемітизмом і навіть націоналізмом, сам мислитель відкидав свою приналежність до кожної із цих форм, які вже існували в його час, аж до прямого протистояння їм. У багатьох положеннях та аспектах його погляди важко зрозуміти, коли дивитися на них крізь призму будь-якої штучно систематизаторської схеми. Продуктивніше говорити про цілісне, іманентизоване, феноменологічно релевантне вивчення і дослідження спадщини Ф. Ніцше, чії ідейно-сміслові позиції були та залишаються предметом палких суперечок. «Ніхто не побачить у Ніцше єдності, крім тих, хто сам її створить <...> Ніцше як такий буде зрозумілий лише в тому випадку, якщо ми все зведемо воедино» [18, с. 65-66], –

III. Метафізика людини

наголошує К. Ясперс. Дехто вважає його епохально значущим письменником і філософом людини та моралі, натомість інші «інкримінують» дилетантизм, нігілізм, імморалізм, цинізм. «Аристократ за інстинктами, палко відданий істині та красі, сильний і інтелектом, і почуттям, з душею владною та пристрасною, мислитель, учений, музикант і поет – Ніцше є натурою напрочуд багатою і складною» [9, с. 31]. Таку характеристику філософа виявляємо в А. Ліхтенберже. Безперечно, його мистецькі та філософські переконання заслуговують на позитивні відгуки, навіть при всій своїй неординарній формі та поліфонічній змістовності, а стиль письма філософа заслуговує найвищі філософські та ціннісно-семантичні оцінки. Смысл якого в тому, що нова присутність Ф. Ніцше, його актуальність пояснюється не стільки культурно-критичною, психологічною і філософською компетенцією, яка й сьогодні наснажує великим зарядом та потенціалом просвітницької потужності, скільки його поетично чарівною слабкістю для нас, аніж будь-яка інша сила. І якщо сьогодні Ф. Ніцше в певному сенсі серед нас, то причина в першу чергу в його сміливості, а також – загальних та спільних з усіма нами недоліками та прагненнями. Серед ряду усіх, що визначили зв'язок Ф. Ніцше із сучасністю, було його небажання стати формальним спеціалістом у вузько визначеній сфері. Він ніколи не зупинявся лише на професіоналізмі в якійсь сфері знання і ніколи не йшов лише на зустріч очікуванням. І це аж ніяк не тому, що не був здатен відповісти умовам та вимогам дисципліни, швидше – навпаки. На наш погляд, початок і кінець усіх бід Ф. Ніцше – в його нездатності зробити мистецтвом один і тільки один предмет. Звісно, він був віртуозом: видатним філологом, музичним імпровізатором, блискучим критиком своєї епохи, фундаментальним аналітиком моральності тощо. Але пристально і систематично, займаючись одним із цих напрямів, він в той же момент практикував ще один – творячи «мистецько-антропологічно-екзистенційно-смысловий колаж», що, власне, викликало підозру в його принциповій безсистемності та смысловому релятивізмі. Насправді, талант Ф. Ніцше – не простий набір окремих здібностей, між ними немає демаркаційної прірви, вони не просто співіснують один з одним. У німецькому філософі одна сила діє через іншу. Тому він був музикантом як письменником, поетом як філософом, практиком як теоретиком. Він не займався двома справами одразу – роблячи щось одне, він тим самим виконував інше.

Такий пластичний синтез талантів і потуг вказує на практичну значущість та актуалізує ніцшеанську філософсько-світоглядну орієнтацію сьогодні, підсилюючи інтерес до вивчення таких

III. Метафізика людини

індивідуалізованих методик в умовах духовних трансформацій сучасної України. Адже нерідко уявлення про погляди Ф. Ніцше в сучасному українському інтелектуальному просторі залишаються «заручниками» двох заздалегідь упереджених ідеологічних тенденцій. Перша з них зумовлена стереотипами марксистсько-ленінської ідеології, а друга – настановами фанатичної релігійності, не готової чути альтернативних позицій та утверджувати себе в конструктивному діалогові з ними, а не на шляхах тотального заперечення й шельмування. Тому, на наше переконання, філософські пошуки Ф. Ніцше, себто їх інтерпретація у світлі нашого дослідження, як «концепція релігійності»² постає особливо актуальною, оскільки позиція деяких надміру заангажованих сучасних ревнителів «релігійної духовності» характеризує мислителя як нігіліста, натомість альтернатива визначається більшою чутливістю до ідейного шукання Ф. Ніцше. Вона вбачає в ньому епідеміолога культури, чітко визначивши глибинні цивілізаційні та життєво-особистісні причини виникнення в європейській культурі модерну феномена його філософії, визначивши небайдужу перейнятність філософа подальшою долею духовної культури Заходу. В її очах він – не огульний критик традиційних цінностей, а постать, що гостро відчула кризу європейського духу й усвідомила спотворені форми релігійності як один із чинників такої духовно-соціальної ситуації. Таку й тотожну ідейну канву цементували справжні корифеї релігійно-філософської думки – наприклад, К. Ясперс [18], М. Бердяєв, біографічної довідки, – А. Ліхтенберже [9]. Одним із найбільш значущих дослідників Ф. Ніцше є М. Гайдеггер [15], [16]. Особливо популярний і актуальний Ф. Ніцше стає в епоху «переоцінки всіх цінностей», із настанням «золотого віку постмодерну» завдячуючи інтерпретаціям Ж. Дельоза [5] та М. Фуко. Дослідженню філософської спадщини видатного німецького мислителя присвячена величезна кількість томів різних спрямувань, з-поміж яких виокремлюються праці де нехай частково [7], [8], [17], чи імпліцитно [2], та все ж висвітлюється ідейний топос мислителя. Стан фахового наукового дослідження передусім його ціннісно-методологічного значення, незважаючи на дедалі зростаючий обсяг літератури, з одного боку, більш ніж задовільний, проте далеко

² Термін «концепція» слугує позначенням способу розуміння, трактування релігійних явищ, подій або системи поглядів мислителя на ті чи інші явища – у нашому контексті «релігійності». Звісно, мова йде не про догматичну релігійність, але все ж філософія Ф. Ніцше багато в чому є по-своєму сакралізованою.

III. Метафізика людини

ще не завершений і продовжує наростати у різних контекстах розвідок сучасних авторів [3], [4], [10], [14].

Тож, сьогодні Ф. Ніцше популярний по-новому. З ним жваво полемізують і частіше за інших цитують у новітніх філософських текстах, де його думка продовжує ініціювати та стимулювати пошуки нових смислових координат і значень. Кожне нове, аж до «вічного повернення», повернення-прочитання філософії німецького мислителя відкриває перед шукачами все нові й нові перспективи вияву та актуалізації смислових рівнів його філософії та їх можливих інтерпретацій. Саме неординарність та оригінальність Ф. Ніцше дають пролог для нової мисленнєвої епохи, нової культурно-філософської орієнтації, констатуючи проблематизацію самим життям світоглядних підвалин старої кантівської чесності та добросовісності. І не випадково саме з його ідейних шукань починається відлік так званої новітньої філософії. Німецького мислителя справедливо вважають натхненником філософського та літературного екзистенціалізму, а також філософії постмодернізму. Задані філософські тональність та ритм дали життя і вектор розвитку багатьом мисленнєвим і мистецько-культурним напрямкам, а «стилістика мислення, методологія і мовні парадигми стали надовго зразками й нормами європейської ментальності» [14, с.712-713].

Обрана тема, апелюючи до досвіду ідейно-світоглядних шукань Ф. Ніцше, визначає *мету* дослідження фокусуючи увагу на: від пронігілістичних уявленнях мислителя як умові, формі та способі до творення екзистенційно мотивованої нової метафізики людини. Рефлексія над досвідом світоглядних шукань Ф. Ніцше, що найважливіше в нашому контексті, сприятиме новому розумінню есенції людини, утверджуватиме науковий статус філософської антропології, філософії релігії, релігієзнавства, і, можливо, стане засновком до розуміння нової метафізики людини, а також може надати конструктивні імпульси духовного імунітету як від фанатичної авторитарної релігійності, так і від «бацил» безпринципного цинізму сучасної масової «псевдокультури». Це особливо важливо в умовах світоглядної дезорієнтованості значного сегменту сучасного українського суспільства, яке перебуває досі в ідейних тенетах успадкованих від тоталітарного минулого стереотипів, парадоксально поєднаних з деперсоналізуючими тенденціями засвоєння найгірших взірців масової культури західної цивілізації споживання. Напруга ідейного шукання Ф. Ніцше імпліцитно вчить опосередковувати будь-який духовний пошук онтологією власної особистості, що так важливо, зокрема й для молодих інтелектуалів сучасної України.

III. Метафізика людини

Феномен філософії Ф. Ніцше був мотивований кризовою ситуацією в розвитку філософії, яка склалася на початку XIX століття. Класична філософська парадигма епохи «культу Розуму», орієнтована на ототожнення основних характеристик світу зі специфічними характеристиками природи або «світового духу», структурно адекватного природі, вичерпала можливості свого розвитку. У цих умовах формується новий мисленнєвий вектор, нова філософська парадигма з новими акцентами у змісті філософування. Традиційно просвітницькому об'єктивізму протиставляється суб'єктивізм, раціоналізмові – ірраціоналізм, натуралістичному сциєнтизмові – персоналізм, фаталістично забарвленому детермінізмові – волюнтаристський лібертизм тощо. Щоправда, всі ці дихотомії на своєму рівні були провіщені вже в колізіях філософських шукачів представників німецької класичної філософії – зокрема, Й.Г. Фіхте, Ф.В. Шеллінга, а також містиків XVIII ст. Криза властивою попередній добі просвітницького способу філософування виявилась у неспроможності використання традиційних підходів і світоглядно-методологічних орієнтацій для розв'язання нових завдань, що постають перед філософською думкою. Криза виявила себе й у духовно-культурному просторі епохи, насамперед у її релігійності. Доречними видаються слова В. Кантора, який в одній із своїх статей наголошує, що «одне із глобальних потрясінь XX ст. – це не тільки загальноєвропейський жах тоталітарних і терористичних структур і режимів <...>, але й криза християнства <...>, яка проявилась у фашизмі та комунізмі [7, с. 54]. «Пророк» Ф. Ніцше таку ситуацію окреслює тезою: «вищі цінності знецінюються, ...прогнози», де особливої уваги, у даному випадку, потребує зворотнє дієслово «знецінюються». На відміну від Ф. Якобі та І. Тургенева, Ф. Ніцше не вважає, що саме критицизм є детермінантною тенденцією знецінення вищих цінностей. Скоріше така аксіодегуманізація наперед визначається внутрішньою логікою розвитку самих цінностей як таких. Філософ маніфестує: «Бог помер», «Бога вбили» [11, с.134-135]. Позиція мислителя є такою собі «релігійною ідіосинкразією»³ на специфіку бутування традиційної (християнської) релігійності, а особливості тонкощів філософської семантики й тональності відрізняють Ф. Ніцше, в першу чергу, від натовпу атеїстів, оскільки він

3 Ідіосинкразія (від грец. *ídiōs* – своєрідний, особливий, незвичний та *σύνκρασις* – суміщення) релігійна. Основою ідіосинкразії є підвищена реактивність та чутливість до певних подразників, або ж виникаюча внаслідок повторних слабких впливів реакція, котра не супроводжується утворенням антитіл.

III. Метафізика людини

свідчить про смерть Бога в душах та свідомості, а не акцентує самоцінність його відсутності як такої. У своїй праці про Ф. Ніцше М. Гайдеггер підмітив, що слова «Бог мертвий» – це не тезис атеїзму, а сутнісно співбуттєвий досвід західної історії [15, с. 69-70]. А. Камю звертає нашу увагу й на те, що, «наперекір думкам його християнських критиків, Ніцше не виношував задуму вбивства Бога. Він знайшов його мертвим у душі своєї епохи» [6, с. 170]. Зрозуміло, що «Ніцше має на увазі смерть християнського Бога... у його думці, слова «Бог» і «християнський Бог» слугують для позначення надчуттєвого світу взагалі. Бог – найменування сфери ідеї, ідеалів» [16, с. 147]. Така артикуляція тональності проблеми виказує феноменологічну настанову Ф. Ніцше. Його цікавить та трансформація свідомості й життєвої практики, які призвели багатьох європейців до боговтрати.

«Якщо Бог, – пише М. Гайдеггер, – як надчуттєва основа, як мета всього дійсного мертвий, а надчуттєвий світ ідей втратив свою обов'язковість і перш за все позбувся сили пробуджувати і творити, не залишається взагалі нічого, чого б трималася, на що могла б спертись і чим могла керуватися людина» [16, с. 147].

Проте Ф. Ніцше не обмежується лише констатацією факту девальвації традиційних цінностей. Феноменологічна подія «смерті Бога» є першочерговою й найнеобхіднішою умовою для старту повноцінної верифікації цінностей. «... Він добре розумів, що тільки в обезбоженому світі можлива переоцінка усіх цінностей, де після повалення всіх цінностей з'явиться найвища, остання цінність, яка не піддаватиметься перегляду, цінність, дана на все майбуття – воля до влади» [3, с. 162]. Саме та воля до влади, яка за своїм сутнісним визначенням є суб'єктивністю і постає як принцип утвердження цінностей. Суб'єктивність, що спрямована проти онтологічних підстав світу і суцього із суцих – Бога. Універсум без Бога – єдина можливість реалізувати божественне в людині. Висновок філософа: якщо Бога нема, то ми самі мусимо постати творцями в добрі й злі [12, с. 384]. Інакше кажучи, або Бог залишається, і тоді людина обмежується своєю відносною роллю в божественному світі, де навіть її відносність відносна, оскільки вона створена за образом і подобою Божою, або ж людина «вбиває» Бога й залишається в абсолютній самотності і невіданні. В останньому випадку людина отримує можливість здійснитись над собою, тим самим стаючи на шлях утвердження себе – становлення «надлюдини», відтак, можна стверджувати, що й нового типу релігійності, оскільки «Ніцше, по-суті, задається питанням не тільки про те, що настає після такої «історичної зміни», як «смерть Бога», але й яким чином жити в такій ситуації» [8]. Ф. Ніцше пропонує

III. Метафізика людини

ту програму, за допомогою якої можлива реалізація творчого начала в людині, стає можливим «творення» нею себе самої, розкриття своєї потенційної нескінченності (зачатки нової метафізики людини). Така модель є чітким дороговказом для – самовдосконалення – подолання себе, шлях до «надлюдини», передумовою якої є формування нового типу релігійності, якому притаманні дуже специфічні характерні риси. У будь-якому разі, «форми релігійності, які орієнтують людину на практичне вдосконалення, наснажують її вірою у власні творчі сили, сприяють порозумінню й солідарності між людьми, їх естетичному розвитку, – безперечно, являють собою конструктивний елемент культури» [2, с. 31]. Такі обставини сприяють утвердженню та плеканню образу «своєї-іншої» релігійності Ф. Ніцше, який традиційно постулюється як ніцшеанський (абсолютний) нігілізм. Важливо наголосити, що це не просто світоглядна позиція, суть якої в запереченні цінностей, що проявляється у вигляді екзистенціального нігілізму, стверджуючи при цьому, що життя не має жодної мети чи значення, або заперечуючи значення етичних норм. Це в першу чергу руйнація старого смислового порядку. Все те, що в докантівській метафізиці виступало як універсальні трансцендентні засади, стає несуттєвим та марним. А питання про смисл життя в контексті християнської традиційної аксіології – зависає у повітрі, йому просто немає за що «зачепитися». Усі трансцендентні сутності, що свого часу надавали життю смисл, зводяться до зовсім незаперечних цінностей, на кшталт наявності у І. Канта зведення Бога та безсмертя душі до рівня постулатів практичного розуму, інтерпретованих нині як сотеріологічно вмотивована етикотеологія, що самі по собі потребують того, що Ф. Ніцше називає «переоцінкою». Експеримент, пророблений Ф. Ніцше в історії є єдиним за своєю неординарністю, набагато трагічніший, ніж у, скажімо, де Сада, А. Шопенгауера чи Е. Гартмана. У цих мислителів відношення до Бога в кінцевому результаті завершується його неприйняттям. Метафізичні обґрунтування вищезгаданих мислителів завершуються тотальною зневірою в бутті й абсолютним песимізмом. Однак, заперечення Бога у Ф. Ніцше не є запереченням життя, такий зв'язок є прямо протилежним, із запереченням Бога консеквенціюється вище утвердження життя. Даний постулат при всій, здавалось би, не складності несе в собі такі наслідки, які є неможливі ані актуально, ані потенційно навіть для абсолютного песимізму. Вбити Бога не через ненависть до життя, а в ім'я торжества життя, як найбільшу цінність людини. Ось чому при усіх своїх постціннісних, життєстверджуючих началах, коли, за гайдегерівським визначенням, воля до влади є ніщо інше, як основа

III. Метафізика людини

понадмірного життя, світогляд Ф. Ніцше постає як онтологічно трагічний, і такий трагізм з приводу смерті Бога і закинутості людини в світ ніколи не заміниться радістю буття надлюдини, якщо таке навіть стане можливим. Втім, можна припустити, що постане початком до становлення нової метафізики людини.

На наше переконання, однією з головних особливостей ніцшеанського нігілізму є «суть породження трагічного розпаду на буття і смисл» [4, с. 705-706]. У своєму секуляризованому вигляді метафізичні категорії існують в тому, що нині іменується питанням про смисл життя. Філософський відтінок і світоглядне звучання слова – це вирок самому ж питанню. Практично неминуче, що до питання приєднується й відповідь: смисл є таким смислом, який, власне, встановлюється тим, хто ставить питання. Традиційний нігілізм лякає утвердженням того, що все мисленне й буття не несе в собі ніякого смислу й цінності. А християнська гіпотеза моралі протидіє нігілізму тим, що протиставляє йому «абсолютні цінності», оберігає людину від презирства до самої себе, як людини, від зазіхання з її боку на життя, від відчаю у пізнанні. Вона (гіпотеза) була засобом зберігання. Тому «для нього традиційна мораль – це лише особливий випадок імморалізму» [6, с.170], а «моралізаторство – лише личина, ідеал, який у реальному втіленні зовсім не відповідає тому змістові, який у нього вкладають» [10, с. 167]. Більше того втрата «Абсолютної гарантії» декламує зміну акцентів у смисложиттєвих орієнтаціях та світосприйнятті, а «поняття смислу несе у собі по той бічну об'єктивність; смисл, який створюється, виявляється фікцією; він подвійна фікція, якщо представлений колективним суб'єктом і обманує про те, що, нібито, повинен підтверджувати і обґрунтовувати» [1, с. 335]. Тому «критика метафізичних систем передбачала пошук свободи або справжнього існування особистості, яка не є вивідною із всезагального. Відбувається пошук такої ідеї людини, яка самочинно здійснює власне відношення до смислів та цінностей» [10, с. 165].

Тому, екстраполюючи окреслений ідейний каркас на спробу визначення есенції ніцшеанського нігілізму та як параметр висновку, можна резюмувати тезою-езкистенціумом: «<...> Християнство вважає, що веде боротьбу із нігілізмом, даючи світу керівне начало. Насправді ж воно саме нігілістичне настільки, наскільки, нав'язуючи життю уявний смисл, заважає виявити його справжній смисл» [6, с.170-171].

Такий стан справ викликав у філософа необхідність створення особливого «морального кодексу», особливість якого полягає в тому,

III. Метафізика людини

що ми власне й називаємо «абсолютним (ніцшеанським) нігілізмом». Проте мислитель не просто приймає нігілізм, він творить нову його форму – «свій-інший концепт релігійності», який виказує його феноменологічну настанову і пояснює його предикат. «Ніцше бачить лише один шлях боротьби з нігілізмом: прийняти його» [17, с. 12-16]. Специфіка методології філософа полягає не просто у реконструюванні змісту релігійної аксіоконструкції – деструкції, а в її трансформуванні та руйнуванні через саму себе, оскільки нігілізм, який набув предикативності неминучості – неможливо подолати запереченням або відмовою, а лише ствердженням. Тільки утверджуючи нігілізм, проходячи через усі його фази, можна здійнятися над ним. Відтак, проходячи цей шлях, – подолати його. Цілком виправдано стверджувати, що нігілізм, за філософом, є до кінця продуманою логікою наших найбільших цінностей та ідеалів, бо він є зворотним боком довгої боротьби європейської людини за вивільнення з-під влади духовних і соціальних авторитетів, постаючи як усвідомлена характеристика західної культури. Тому в цьому сенсі він добровільно приймає нігілізм і як свою особисту долю та прагне подолати його як «філософ майбутнього». Як зазначає А. Камю, «у Ніцше вперше нігілізм постає усвідомленим», більше того, «із Ніцше нігілізм стає пророчим» [6, с. 168], оскільки добою нігілізму він називає історичний процес втрати влади надчуттєвого над сущим, до якого причетні християнство, поява моралі та філософська істина. Відтак, тепер людину можна зобразити, застосовуючи нову «хімію понять і почуттів» [10, с. 167-168].

Алгоритм виконання програми (реалізація концепції релігійності) Ф. Ніцше визначаємо так: нігілізм можливо подолати лише за допомогою імманентизації людиною ідей «волі до влади» і «вічного повернення». Таким чином, ніцшеанський нігілізм виступає все ж в іпостасі метафізики («поліваріативна чи плюралістична метафізика», яка набуває такого статусу лише в момент її актуалізації). А не тією метафізикою, проти традиційних форм якої філософ боровся і намагався всіляко її декадансувати, і не ідеології. Його метою було обґрунтування життєстверджуючих принципів, а також виокремлення та позначення шляху до надлюдини, нової метафізики людини.

Метафізика говорить про суб'єктивне, проте аж ніяк не потрібно синтезувати метафізику і суб'єктивну рефлексію. Суб'єкти існують у собі, у своїй «конституції», справа ж метафізики розмірковувати про те, як задалеко можна суб'єктам вийти за свої власні межі. «Перегляд метафізичної анатомії людини, – пише Т. Лютий, – не є способом її приниження. Це спроба зазирнути під

III. Метафізика людини

кожну маску людського лицедійства. Сплативши великим коштом за «романтичні захоплення», необхідно повернутися назад, у точку відліку, відштовхнути всі упередження й надокучливі усталені думки. Треба було стати майже на межу людського, аби відкрити волю нового бачення» [10, с. 168]. Оскільки філософеми, які позбавлені такої проблематики, дискваліфікують себе як погодження і втіха.

Неважко помітити, що ніцшеанський нігілізм є як продовженням-інваріантом, так і продуктивним генератором нових тенденцій до формування нового розуміння метафізики. Завдяки згаданому вже вище М. Гайдеггеру вона в західній мисленнєвій традиції проростає як універсальна модель нової метафізики (фундаментальної онтології). Будучи на самому початку цього шляху, який завершився створенням нової філософської моделі людини, Ф. Ніцше спеціально не достатньо чітко і двоєко формулює свої геніальні ідеї. Звідси – парадоксальність його пошуків, наявність різноманітних суперечностей, зіткнення найрізноманітніших тенденцій та настанов, відтак – можливість найрізноманітніших, часто взаємовиключаючих інтерпретацій його творчості і нерозуміння справжньої суті його сокровених переконань.

Проте, наступним кроком нашої розвідки є якраз тлумачення негативних елементів європейської цивілізації як перешкоди до здійснення своєї мети, повної реалізації «концепту релігійності». Явні приклади такої мети неважко виявити. Наприклад: «у кожного є хороший день, коли він віднаходить своє *Я*; і істинна людяність вимагає, щоби кожен оцінювався лише за цим станом, а не за буднями залежності та рабства... Але люди самі досить різноманітно ставляться до цього свого вищого *Я* і часто суть лише лицедії самих себе, оскільки вони пізніше наслідують те, чим вони були в ці вищі миті. Інші живуть в страхі й покорі перед своїм ідеалом і хотіли б відректися від нього: вони бояться свого вищого *Я*, оскільки, раз заговоривши, воно мовить вимогливо» [12, с. 284].

Навіть у «Так казав Заратустра», де йдеться про «подолання людини», де, як здається, якщо й можна говорити про кінцеву мету людського розвитку, то тільки як нашу спільну, «родову» мету, навіть там у Ф. Ніцше стрімко об'єктивується впевненість в абсолютній самотності конкретної людини і вимога до розкриття цієї самотності. Звертаючись до «зневажаючих тіло», Заратустра проголошує: ««*Я*», – кажеш ти і дуже пишаєшся цим словом. Та ще більше за нього те, у що ти не хочеш вірити, – твоя плоть з її великим розумом; вона не каже «*я*», а творить його. Свідомість та розум –

III. Метафізика людини

тільки зняття та іграшка, за ними стоїть ще власна суть, *самість*⁴ (*курсив В.М.*). Суть(*самість*) шукає й очима свідомості, прислухається й вухами духу. Суть(*самість*) завжди прислухається і шукає – порівнює, підкорює, завойовує, руйнує. Власна суть(*самість*) владарює і є володарем навіть над «я». За твоїми думками і відчуттями, брате мій, стоїть могутній повелитель, незнаний мудрець – його звати «твоя власна суть(*самість*)». У твоїй плоті живе вона, вона і є твоя плоть» [13, с. 33].

Ми схильні стверджувати, що загадкова *самість* асоціюється філософом із тілом людини, – це підсвідома, глибинна повнота особистості, в якій нема ніяких відмінностей душі та тіла, яка повністю визначає увесь рух та прагнення душі та тіла. Ф. Ніцше згадує цю *самість* лише для того, щоби відвернути погляди-оцінки «зневажаючих тіло», і це, власне, не дозволяє йому більш чітко сформулювати думку про те, що саме *самість* і є тією генеруючою та продукуючою творчою енергією, яка «пересотворить» людину і приведе її до стану «надлюдини». Тим не менше ця теза проявляється у його словах: «Навіть у глупоті й зневазі ви, зневажники плоті, служите своїй власній суті (*самості*). Кажу вам: ваша власна суть (*самість*) прагне смерті й відвертається від життя. Та вже не в змозі вона робити того, до чого найбільше прагне: творити вище за себе. Цього їй кортить понад усе, в цьому увесь її запал» [13, с. 34]. «Людина – це линва, напнута між звіром і надлюдиною, – линва над прірвою. Небезпечно ступати на линву, небезпечно йти по ній, небезпечно озиратися, небезпечно від страху здригнутися й зупинитися. У людині важливо те, що вона міст, а не мета: в людині можна любити тільки те, що вона перехід і загибель» [13, с. 13]. Теза-метафора про те, що людина мусить бути «подолана», що вона тільки «міст, а не ціль», лише вказує на подолання людини самою людиною і в самій людині. Адже, становлення «надлюдини» відбувається

⁴ В українмовних перекладах «Also sprach Zarathustra» поняття «Selbst» перекладається як «суть», однак, ми вважаємо більш вичерпним поняття «самість» – це дуже місткий та багатозначний термін, який по різному сприймається різними дослідниками і його значення відрізняється в різних науках та школах. Наприклад, за К.Г. Юнгом «самість» – архетип цілісності особистості, «самість» об'єднує свідоме і несвідоме, що взаємно доповнюють одне одного в цілісності. «Самість» означає всю особистість. Але вся особистість людини не піддається опису, тому що її несвідоме не може бути описане. В концепції К.Г. Юнга це найважливіший архетип. Розвиток «самості» – головна мета людського життя; *самість* об'єднує всі вияви душі.

III. Метафізика людини

всередині кожної особистості і за рахунок її глибокої творчої енергії, яка укорінена в її самості – в потенційній нескінченності її буття.

Слід відзначити, що терміни «тварина», «людина», «надлюдина» трактуються деякими дослідниками «філософії життя» як «антигуманізм» Ф. Ніцше. Та насправді вони слугують лише метафоричному опису етапів розвитку особистісного начала, укоріненого в бутті й такого, що належить буттю як такому. Мало того, в цьому смислі можна твердити, що позиція Ф. Ніцше – надгуманна, оскільки він не просто відкидає окрему емпіричну особистість за недосконалість і творчу «немічність», а вимагає «подолати» її, звертаючись в ній до її – поки-що потенційної – нескінченної творчої сили, тобто, по-суті, утверджує її абсолютність у самому бутті.

«Я люблю тих, – каже Заратустра, – котрі живуть не інакше, як приречені на загибель: адже вони ступають по ливні... Я люблю не тих, хто насамперед шукає за зірками підстави загинути чи стати жертвою, а тих, хто жертвує себе світові, щоби світ колись належав надлюдині» [13, с.13]. Світ, про який тут мовиться, є повнота буття, що укорінена в особистості, а принесення себе в жертву «світові» заради народження надлюдини – це, власне, «подолання» своєї емпіричної обмеженості через вивільнення в собі не тільки абсолютних підстав своєї обмеженої особистості, але й абсолютної підстави буття всього світу. В цьому контексті ніцшеанський образ релігійності як шлях до «надлюдини» постає як стан особистості, в якому вона зреалізувала це вивільнення і зробила залежність світу від своєї буттєвої повноти явною і «ефективною» для розбудови якісно нових, органічних відношень зі світом. Варто зауважити, що такий підхід перегукується з вченням М. Бердяєва про етапи етичного розвитку: етика закону, етика спокути і етика творчості, відтак, мимоволі, потуга ніцшеанського мислення позначилася і на релігійних філософах, яким, власне, був М. Бердяєв.

Досить влучним і виправданим є підхід запропонований Ж. Дельозом. Він говорить, що в смислі людського буття для німецького мислителя закладено дві принципово відмінні фундаментальні сили: діючі, активні і протидіючі, реактивні. На шляху світоглядного становлення людини завжди перемога діставалась другим, які породжували те, що в житті й культурі домінує господарює відстала постійність, посередня однорідність, заперечення всього нестандартного та якісно нового. Але справжній смисл всього життєруху визначають саме перші сили, оскільки без них неможлива творчість, самопожертва заради створення абсолютно нового.

III. Метафізика людини

Поняття-механізм «воля до влади» власне постає головним для Ф. Ніцше тому, що він вкладає в нього зміст, який нічого спільного не має із бутуючим поняттям «влади» і «волі до влади». «Воля до влади, – зазначає Ж. Дельоз, – це зовсім не те, що воля прагне до панування. В цьому випадку ми підпорядковуємо волю встановленим цінностям» [5, с. 35]. Прагнути і здобувати можна тільки щодо того, що дано та встановлено, іншими словами щодо того, що в метафізичному смислі незалежне від волі чи навіть визначається сукупністю значно стабільніших значень параметрів. Тому «воля до влади» тільки тоді відповідає своєму найменуванню і своїй справжній метафізичній суті, коли вона розкривається у безмежному бажанні творити і віддавати.

Важливо наголосити, що праці Ф. Ніцше містять щонайменше два смислових рівня. Один з них – зовнішній – доступний для не особливо проникливих читачів, а також тих, кому вигідно трактувати мислителя в негативних тонах. Сам мислитель свідомо використовує поняття і судження, які епатують здоровий глузд і схиляють до думки про нього як про крайнього антигуманіста, проповідника війни, насилля та жорстокості, а також – як про «вельми поверхового» філософа. Однак, якщо перенестись на інший смисловий рівень, який є очевидним для кожного уважного читача Ф. Ніцше, то всі розмисли першого постануть в якості метафор, за яким, як нам видається, криється дуже глибокий метафізичний зміст. Абсолютно очевидним є те, що неможна зрозуміти Ф. Ніцше, орієнтуючись лише на те, що в його текстах зафіксовано чорним по білому. Такий читач проявляє лише неучтво в своєму відношенні до смислу, він просто не здатен включитися в заплановану Ф. Ніцше гру «по той бік семантики», в його постметафізичну музику жестів. Можливість по-справжньому наблизитися до смислу ніцшеанського ідейного каркасу існує лише для тих, хто бачить, чим в дійсності переймається цей гонимий відчуттям внутрішнього неспокою, «багатострунний» і тонко настроєний автор, коли він пише одне слово за іншим. На нашу думку, Ф. Ніцше не виражав цього у більш прямій та зрозумілій формі тому, що просто не вірив у можливість здійснення цього за допомогою традиційних філософських понять.

Окреслений підхід у застосуванні до поняття «воля до влади» особливо радикальний. На одному з рівнів «воля до влади» постає як прагнення до переваги й панування, що містять суто біологічне, фізичне вираження. Не даремно прикладом волі до влади виступає боротьба за існування біологічних організмів. Однак, якщо ми перенесемося на інший рівень, який містить найглибші й найсокровенніші ідеї Ф. Ніцше, то виявимо зовсім інше розуміння. Те

III. Метафізика людини

розуміння, про яке власне пише Ж. Дельоз. За французьким філософом, «воля до влади» є «невикорінна» потреба, яка пов'язана із найглибиннішою канвою особистості, – бути абсолютним творчим центром буття. Ми вважаємо, що Ф. Ніцше не бажає чітко формулювати цей принцип лише тому, що в рамках існуючої в його епоху філософсько-мисленнєвої традиції неможливо було зрозуміти смисл цього принципу інакше, аніж як через створення «метафізичного гаранту» вказаної вище абсолютності – у формі абсолютного суб'єкту, абсолютного духу, Бога. Тобто такої сутності, яка б девальвувала значущість окремої особистості. Тому філософ боїться за те, що його ідеї будуть сприйняті в душі «великих» систем всього трансформаційного шляху філософії. Саме тому він використовує таку термінологію, яка з особливим колоритом руйнує всі зв'язки із традицією і змушує інколи бачити в ньому досить примітивного гнобителя й руйнатора всіх цінностей, нігіліста.

Отже, всі методологічні категорії, які входять у каркас-інструментарій («смерть Бога», «спроба переоцінки всіх цінностей», «воля до влади», «вічне повернення того самого») філософських пошуків Ф. Ніцше несуть величезний смисл з огляду на творення нової метафізики людини й відзначаються першорядною значущістю тому, що в їх основі лежить плюралістичний (багатофакторний) підхід як форма і спосіб подолання дихотомії мислення європейців. Крім того, тільки у цьому контексті можна зрозуміти і виправдати строгість і непримиримість боротьби Ф. Ніцше з негативними елементами європейської цивілізації та світогляду загалом і розвитку людини як вияву унікальності кожної особистості й вивільнення її нескінченної творчої енергії. З усією впевненістю можна твердити, що нігілізм, як тенденція розвитку людини і культури є головним об'єктом критики Ф. Ніцше. Панування нігілізму, за Ф. Ніцше, формує головну негативну особливість розвитку європейської свідомості. Нігілізм – це панування пасивних сил у людині та культурі. Це тріумф «рабів», тріумф слабких і немічних – тих, хто не в змозі творити і не здатен на самопожертву, при цьому намагаючись відібрати силу в достойних та сильних і панувати над ними. Усіх тих, хто не вписується в окреслені вище параметри нової метафізики людини. Крім того, саме нова метафізика людини Ф. Ніцше – за умови її правильної інтерпретації – могла б стати запобіжником проти вибуху нігілізму у формах фашизму і тоталітаризму, а найголовніше в нашому контексті – уможливило реалізацію «нової релігійності». Оскільки етимологічне значення слова «relegete» – «перечитувати наново» (своє буття) відкриває такі перспективи. Така нестандартність етимологічної семантики

III. Метафізика людини

«релігійності» відкриває нові горизонти її суті – без покори і поклоніння, а як процес поглиблення себе в динаміці власної буттєвості: смисл як рух.

Посилання:

1. *Адорно Т.* Нигилизм // Негативная диалектика. / Теодор Адорно / М., 2003. – С. 335-340.
2. *Бродецький О.Є.* Етико-антропологічні й когнітивні виміри філософського осягнення релігії. / О.Є. Бродецький // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці: Рута, 2011. – №1(5). – С. 28-36.
3. *Геворкян А.Р.* Ницше и метафизический пессимизм / А.Р. Геворкян // Вопросы философии.– 2001, №8. – С.157-192.
4. *Грицанов А.А., Румянцева Т.Г.* Нигилизм // История философии: Энциклопедия. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом. 2002. – С.705-707 (Мир энциклопедий).
5. *Делез Ж.* Ницше / Жиль Делез / Пер. з франц. – СПб., 1993. – 186 с.
6. *Камю А.* Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / Альбер Камю / Пер. с фр. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с. – (Мыслители XX века).
7. *Кантор В. К.* Достоевский, Ницше и кризис христианства в Европе конца XIX- начала XX века // Вопросы философии. – 2002.– №9. – С.54-67.
8. *Кузьмина Т.А.* «Бог Умер: личные судьбы и соблазны секулярной культуры» / Т.А. Кузьмина / [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.nietzsche.ru/look/xxc/etika/god-died/>
9. *Лихтенберже Анри.* Философия Ницше. / Анри Лихтенберже, – СПб., издательство: О.Н.Поповой., 1901. – 242с.
10. *Лютый Т.* Нігілізм: анатомія Ніццо / Тарас Лютый / К.: Вид. ПАРАПАН, 2002. – 296 с.
11. *Ницше Ф.* Веселая наука: Философская проза / Ф.Ницше / Пер. с немецкого А.Николаева. – С.-Пб.: ООО «Издательский Дом Кристал», 2002. – 288с.
12. *Ницше Ф.* По ту сторону добра и зла: Сочинения. / Ф. Ницше / М.: Изд-во Эксмо; Харьков: Изд-во Фолио, 2006. – 848 с. – (Антология мысли).
13. *Ницше Ф.* Так казав Заратустра; Жадання влади / Фрідріх Ніцше / Пер. з німецької А. Онишка, П. Тарашука. – К.: Основи, 1993. – 415 с., 33

14. Румянцева Т.Г. Ницше // История философии: Энциклопедия. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом. 2002. – С.712-715 (Мир энциклопедий).
15. Хайдеггер М. Ницше / Мартин Хайдеггер / Пер. с нем. А.П. Шурбелева – Санкт-Петербург: «Владимир Даль», 2007. – Т. II. – 457 с.
16. Хайдеггер М. Слова Ницше «Бог мертв» / М. Хайдеггер / Вопросы философии. 1990, №7, С. 143-176.
17. Штегмайер В. Идея вечного возвращения у Ф. Ницше: «Европейский нигилизм. Ленцер-Хайдовские заметки 1887 г. / В. Штегмайер // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 6. Философия / Перевод с немецкого Б.В. Маркова. – 2000, №3, – С. 12-16
18. Ясперс К. Ницше. Введение в понимание его философствование. / Карл Ясперс, – СПб. – «Владимир Даль», 2003. – 629 с.

Vitaliy Mudrakov

**F.NIETZSCHE’S “CONCEPTION OF RELIGIOSITY”:
ABSOLUTE NIHILISM OR NEW METAPHYSICS OF MAN**

In the article we make attempt to interpret F.Nietzsche’s philosophical investigations as a “conception of religiosity” that shows this thinker not as a sweeping critic of religion but as a philosopher who started new trends in the comprehension of man and of his inner world.

Keywords: *F.Nietzsche, religiosity, nihilism, metaphysics, God, man.*

В.В. Мудраков

**«КОНЦЕПЦИЯ РЕЛИГИОЗНОСТИ» Ф. НИЦШЕ:
АБСОЛЮТНЫЙ НИГИЛИЗМ ИЛИ НОВАЯ
МЕТАФИЗИКА ЧЕЛОВЕКА**

В статье делается попытка интерпретации философских поисков Ф. Ницше как «концепции религиозности», что позволяет увидеть мыслителя не как критика религии, нигилиста, а философа, который закладывает новые тенденции в раскрытии человека и его внутреннего мира.

Ключевые слова: *Ф. Ницше, религиозность, нигилизм, метафизика, Бог, человек.*